Liuthard

Psautier de Charles le Chauve

Ecole du Palais royal
842 - 869

Mise en pages et en images
Jean-Luc Monneret
2024

…
Couverture de l’ouvrage

Le roi de France (823-877) Charles II le Chauve, petit-fils de Charlemagne, a commandé ce psautier, ouvrage liturgique destiné à la cathédrale de Metz. Le manuscrit a été écrit, et sans doute enluminé, par le moine Liuthard, qui a signé son travail (bandeau en bas du folio 172v, ci-après page 39) : « Hic calamus facto Liuthardi fine quievi.»

Le manuscrit, a été réalisé entre 842 et 869 dans le sciptorium de l'école royale.

Il comporte 172 feuillets de parchemin de 24 x 19 cm, écrits en latin, en onciale d'or.

L'ouvrage est relié en plaques d'ivoire d'éléphant et monture d'argent doré, ornées de gemmes, reliure retouchée à l'époque moderne (ci-contre et page 40).

Le psautier est aujourd'hui conservé à la Bibliothèque Nationale de France, département des manuscrits, sous le code Latin.1152.

Détail du dos de l'ouvrage :
Nathan reproche à David et Bethsabée d'avoir provoqué la mort d'Urie.

f.1v – David parmi ses musiciens jouant du psaltérion,
des cymbales, de la cytare et des cordes
(Quattuor hic socii comitantur in ordine David).

ORIGO PSALMORUM DAVID PROPHETAE

DAVID FILIUS IESSE CUM ESSET IN REGNO SUO
QUATTUOR ELEGIT QUI PSALMOS FACERENT
ID EST ASAPH · EMAN · ETHAN · ET IDITHUN · LXXX
ERGO OCTO DICEBANT PSALMOS. ET DUCENTI
SUBPSALMABANT · ET CITHARA PERCUTIEBAT ABIUD
CUM DAVID REDUXISSET ARCAM IN HIERUSALEM ·
POST ANNOS XX REVOCATAM AB AZOTIS ET MANSIT IN
DOMO AMINADAB HANC IMPOSUIT SUPER PLAUSTRUM
NOVUM ET ADDUXIT IN HIERUSALEM ELECTIS VIRIS
EX OMNI GENERE FILIORUM ISRAHEL LXX MILIA VIROS
DE TRIBU AUTEM LEVI DUCENTOS SEPTUAGINTA
OCTO MILIA VIRORUM · EX QUIBUS QUATTUOR PRIN
CIPES PRAEESSE CANTATIONIBUS CONSTITUIT
ASAPH · EMAN · ETHAN · ET IDITHUN · UNICUIQUE
EORUM DIVIDENS SEPTUAGINTA DUOS VIROS
SUCCLAMANTES LAUDEM CANTICORUM DOMINO ·
ET UNUS QUIDEM EORUM PERCUTIEBAT CYMBALUM
ALIUS CYTHARAM · ALIUS TUBAM CORNEAM EXALTANS

f.2r

f.3v – Charles le Chauve, commanditaire du psautier, sous la main de Dieu
(.Cum sedeat Karolus magno coronatus honore
Est Josiae similis parque Theodosio).

f.4r – Saint Jérôme, traducteur des psaumes en latin.

f.4v

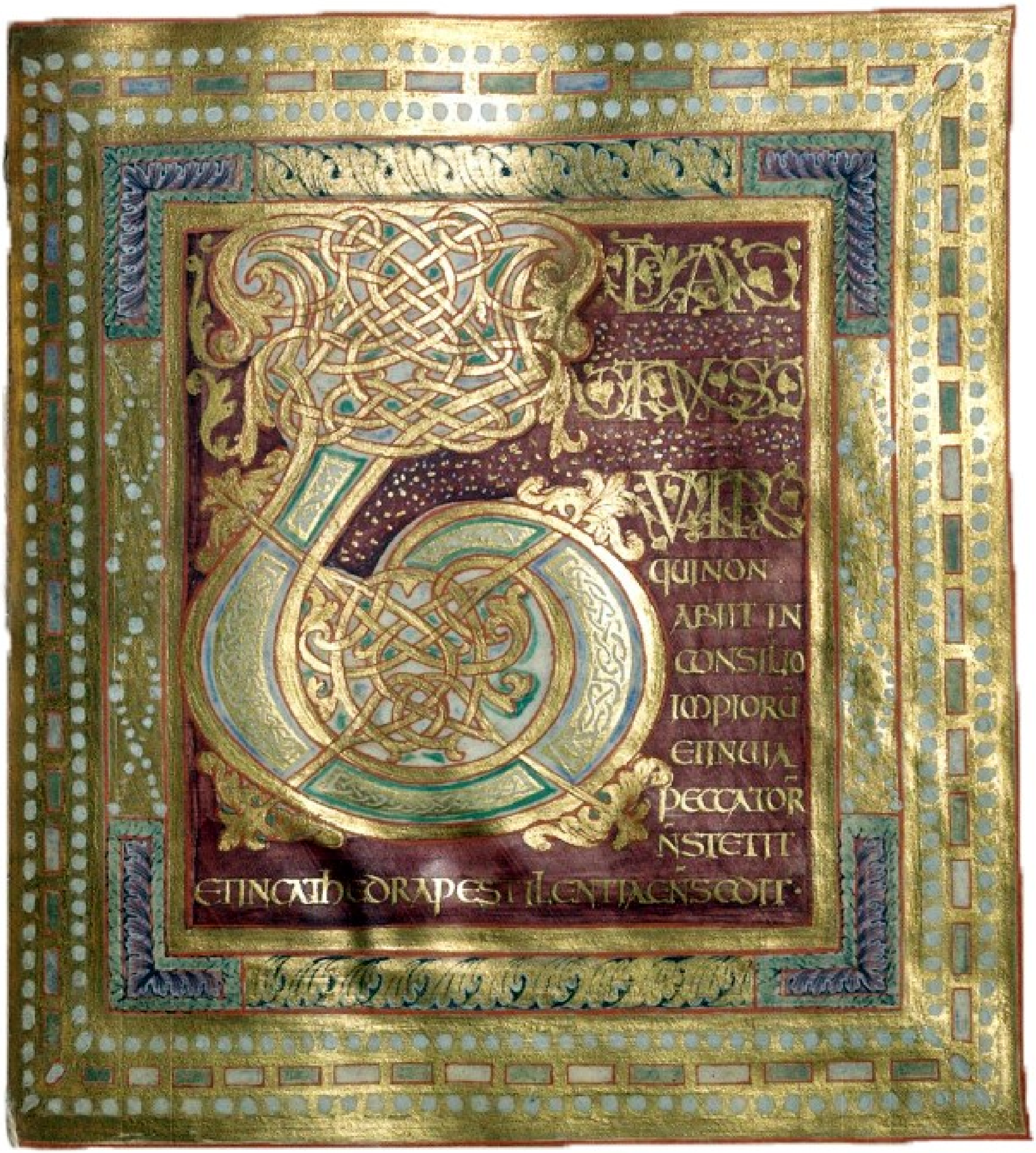

f.5r – Début du premier psaume : « Beatus vir qui non… »

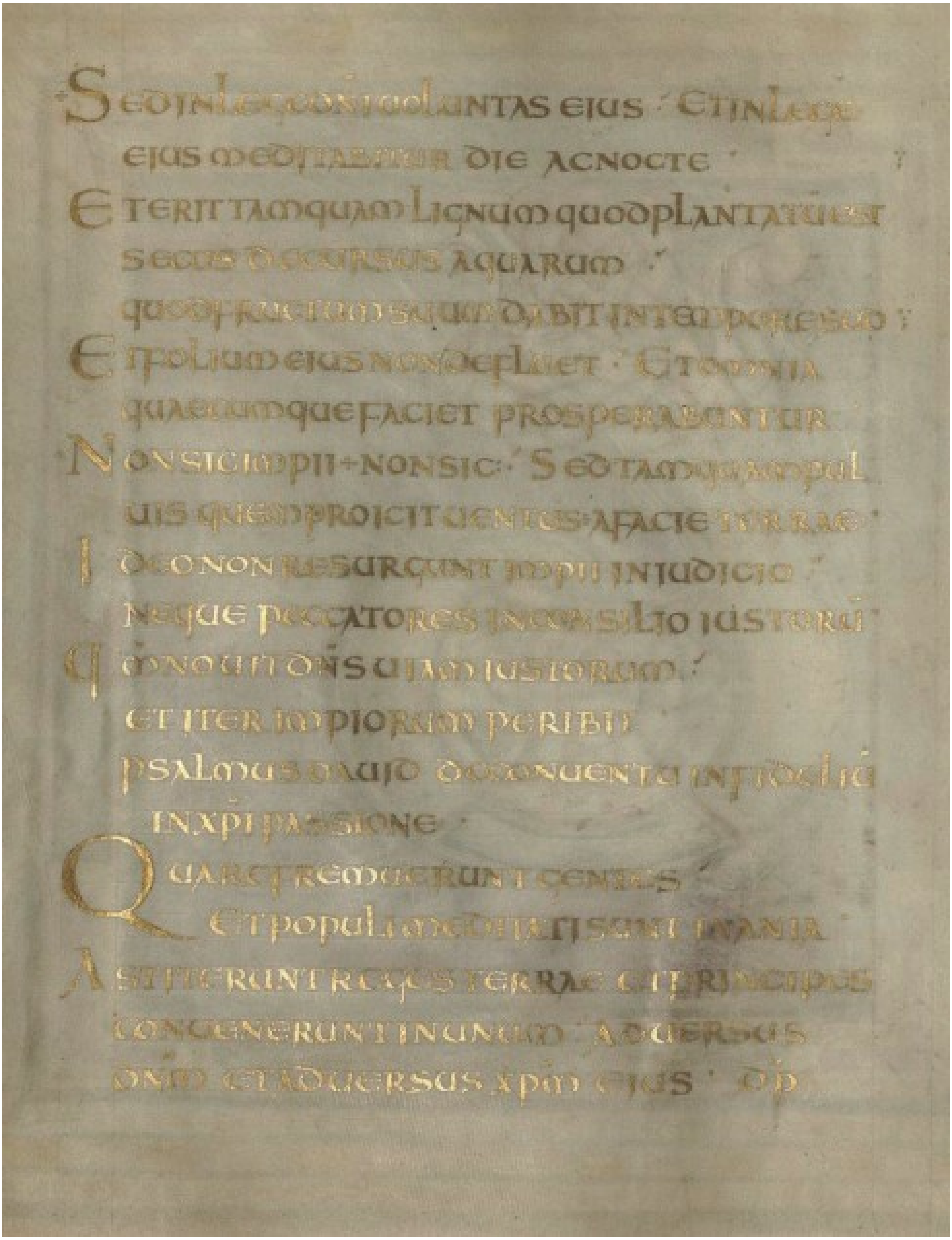
SED IN LEGE DOMINI UOLUNTAS EIUS ET IN LEGE
EIUS MEDITABITUR DIE AC NOCTE
ET ERIT TAMQUAM LIGNUM QUOD PLANTATUM EST
SECUS DECURSUS AQUARUM
QUOD FRUCTUM SUUM DABIT IN TEMPORE SUO
ET FOLIUM EIUS NON DEFLUET ET OMNIA
QUAECUMQUE FACIET PROSPERABUNTUR
NON SIC IMPII NON SIC SED TAMQUAM PUL
UIS QUEM PROICIT UENTUS A FACIE TERRAE
IDEO NON RESURGUNT IMPII IN IUDICIO
NEQUE PECCATORES IN CONSILIO IUSTORŨ
QM NOUIT DÑS UIAM IUSTORUM
ET ITER IMPIORUM PERIBIT
PSALMUS DAUID DE CONUENTU INFIDELIŨ
IN XPI PASSIONE
QUARE FREMUERUNT GENTES
ET POPULI MEDITATI SUNT INANIA
ASTITERUNT REGES TERRAE ET PRINCIPES
CONUENERUNT IN UNUM ADUERSUS
DÑM ET ADUERSUS XPM EIUS DP

f.5v – Psaumes 1 et 2.

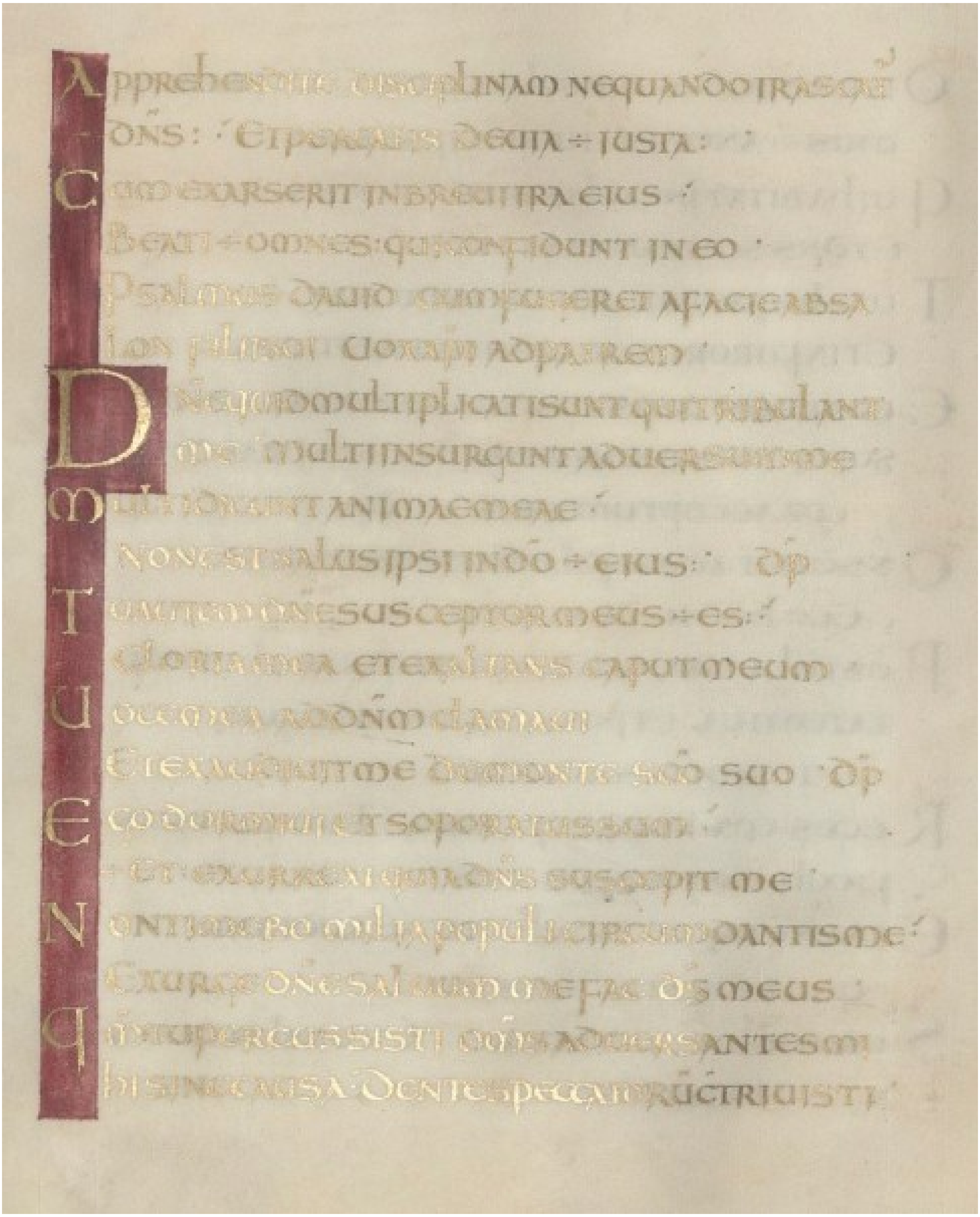
Apprehendite disciplinam nequando irascatur
dns : et pereatis de uia iusta :
Cum exarserit in breui ira eius :
Beati omnes qui confidunt in eo :
Psalmus David cum fugeret a facie absa
lon filii sui uox xpi ad patrem
Dne quid multiplicati sunt qui tribulant
me multi insurgunt aduersum me
Multi dicunt animae meae
non est salus ipsi in dō eius : dp
Tu autem dne susceptor meus es :
gloria mea et exaltans caput meum
Uoce mea ad dnm clamaui
et exaudiuit me de monte sco suo dp
Ego dormiui et soporatus sum
et exsurrexi quia dns suscepit me
Non timebo milia populi circumdantis me
Exurge dne saluum me fac ds meus
Qm tu percussisti omnes aduersantes mi
hi sine causa dentes peccatorum contriuisti

f.6v -

R ex quisedes super thronum et iudicas aequitatem esto
refugium pauperum in tribulatione quia tu solus laborem
et dolorem consideras VT tibi enim derelictus est
pauper pupillo tu eris adiutor | Quia tu solus LEC
I nfelix ego homo qui sine [illegible] tempore [illegible]
bitur gratia dei per ihm xpm dnm nostrum [illegible]
RA dextera est mihi dns ne commovear. propter hoc delecta-
tum est cor meum et exultavit lingua mea
VC onserva me dne quoniam in te speravi. dixi dno deus meus es tu. propter

XXVI · DAVID PRIUSQUAM LINIRETUR ·

f.26v

f.27r – Début du psaume 27 (26)

DNI EST SALUS ET SUPER POPULUM TUUM
BENEDICTIO TUA

IN FINEM PSALMI CANTICUM DAVID
PROPHETA INCREPAT IUDAEOS

CUM INVOCAREM EXAUDIVIT ME DS IUSTITIAE
MEAE IN TRIBULATIONE DILATASTI MIHI
MISERERE MEI ET EXAUDI ORATIONEM MEAM
FILII HOMINUM USQUEQUO GRAVI CORDE
UT QUID DILIGITIS VANITATEM ET QUAERITIS MENDACIU
ET SCITOTE QM MIRIFICAVIT DNS SCM SUUM
DNS EXAUDIET ME CUM CLAMAVERO AD EUM
IRASCIMINI ET NOLITE PECCARE QUAE DICITIS
IN CORDIBUS VRIS IN CUBILIBUS VRIS CONPUNGIMINI
SACRIFICATE SACRIFICIUM IUSTITIAE ET SPERATE
IN DNO MULTI DICUNT QUIS OSTENDIT NOBIS BONA
SIGNATUM EST SUPER NOS LUMEN VULTUS TUI
DNE DEDISTI LAETITIAM IN CORDE MEO
A FRUCTU FRUMENTI ET VINI ET OLEI SUI
MULTIPLICATI SUNT
IN PACE IN IDIPSUM DORMIAM ET REQUIESCAM

f.7r

DUM APPROPIANT SUPER ME NOCENTES ·
UT EDANT CARNES MEAS ·
QUI TRIBULANT ME INIMICI MEI · IPSI INFIRMATI SUNT
ET CECIDERUNT ·
SI CONSISTANT ADUERSUM ME CASTRA · NON TIMEBIT
COR MEUM ·
SI EXURGAT ADUERSUM ME PROELIUM IN HOC EGO SPERABO ·
UNAM PETII A DNO HANC REQUIRAM UT INHABITEM
IN DOMO DNI OMNIBUS DIEBUS UITAE MEAE ·
UT UIDEAM UOLUNTATEM DNI ET UISITEM TEMPLUM EIUS ·
QM ABSCONDIT ME IN TABERNACULO SUO IN DIE MALORUM
PROTEXIT ME IN ABSCONDITO TABERNACULI SUI ·
IN PETRA EXALTAUIT ME ET NUNC EXALTAUIT CAPUT
MEUM SUPER INIMICOS MEOS ·
CIRCUIUI ET IMMOLAUI IN TABERNACULO EIUS HOSTIAM
UOCIFERATIONIS · CANTABO ET PSALMUM DICAM DNO
EXAUDI DNE UOCEM MEAM QUA CLAMAUI
MISERERE MEI ET EXAUDI ME ·
TIBI DIXIT COR MEUM EXQUISIUIT TE FACIES MEA ·
FACIEM TUAM DNE REQUIRAM ·

f.27v

f.41v

f.42r – Début du psaume 39 (38).

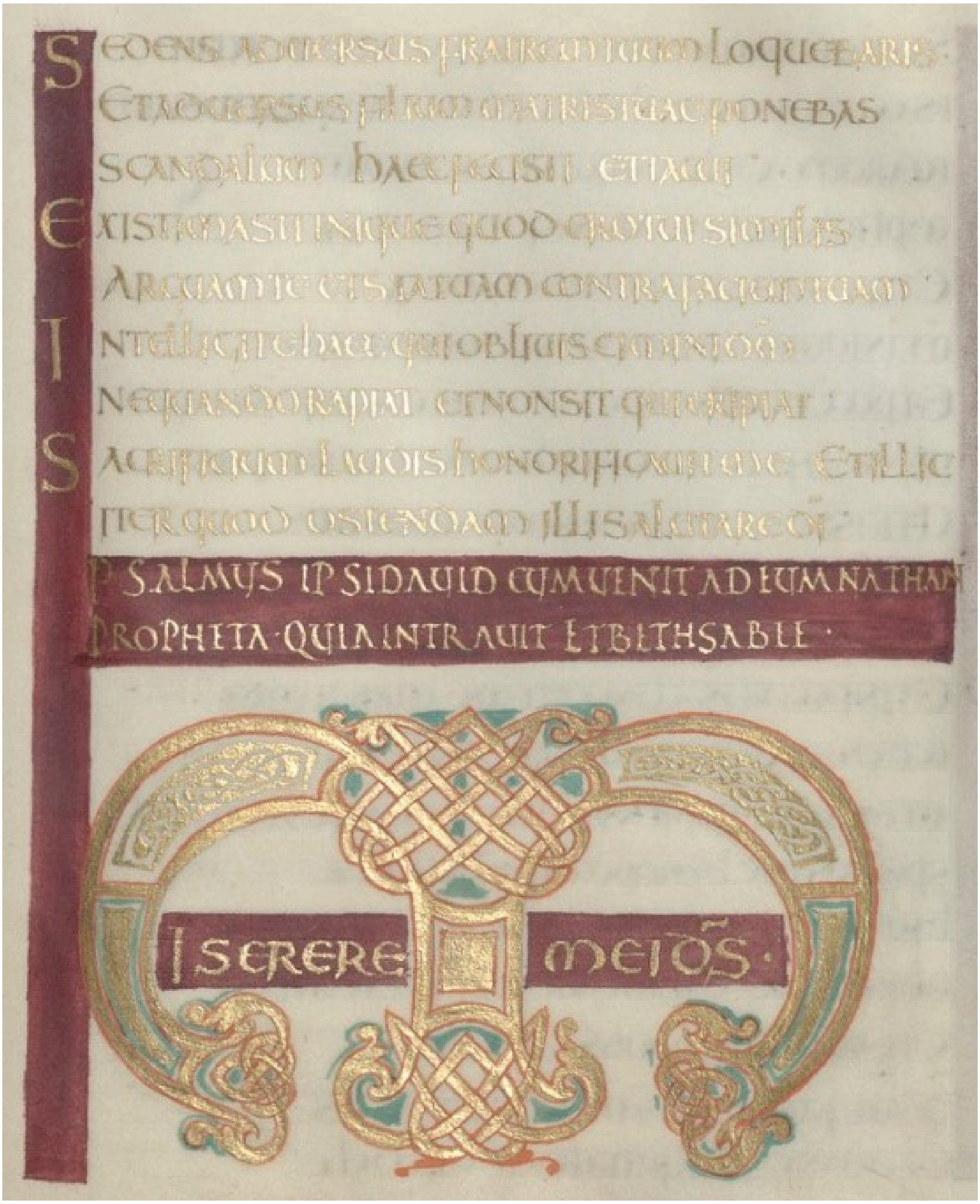

f.53r – Psaume 51.

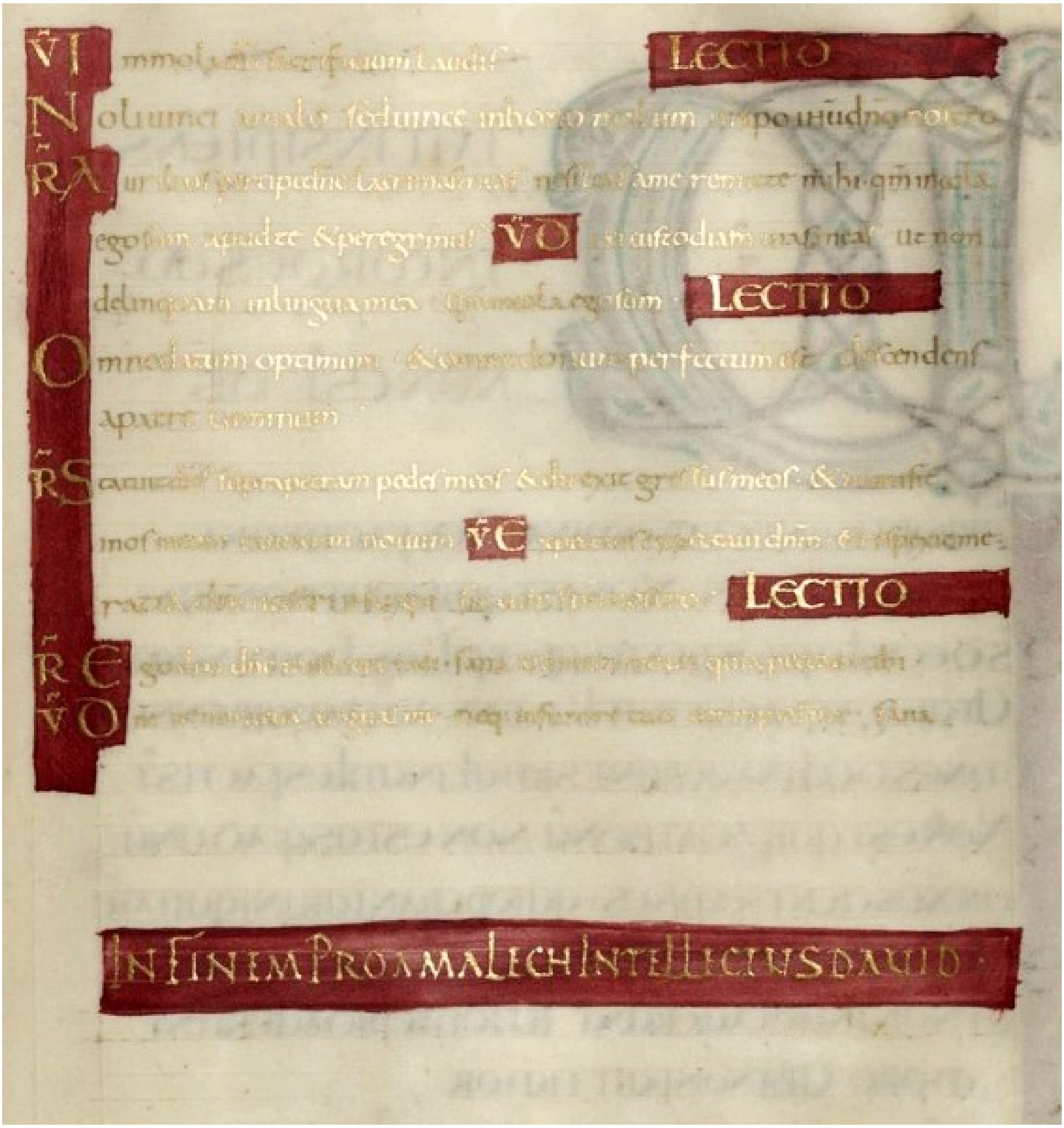
LECTIO
LECTIO
LECTIO
IN FINEM PRO AMALECH INTELLECTUS DAVID

f.56r

LI· INFINEM INTELLECTUS DD
CUM UENIT DOECH IDUMAEUS·
ET ANNUNTIAUIT SAUL ET DIXIT EI·
UENIT DAUID IN DOMUM ACHIMELEC

f.54v

f.55r – Psaume 52

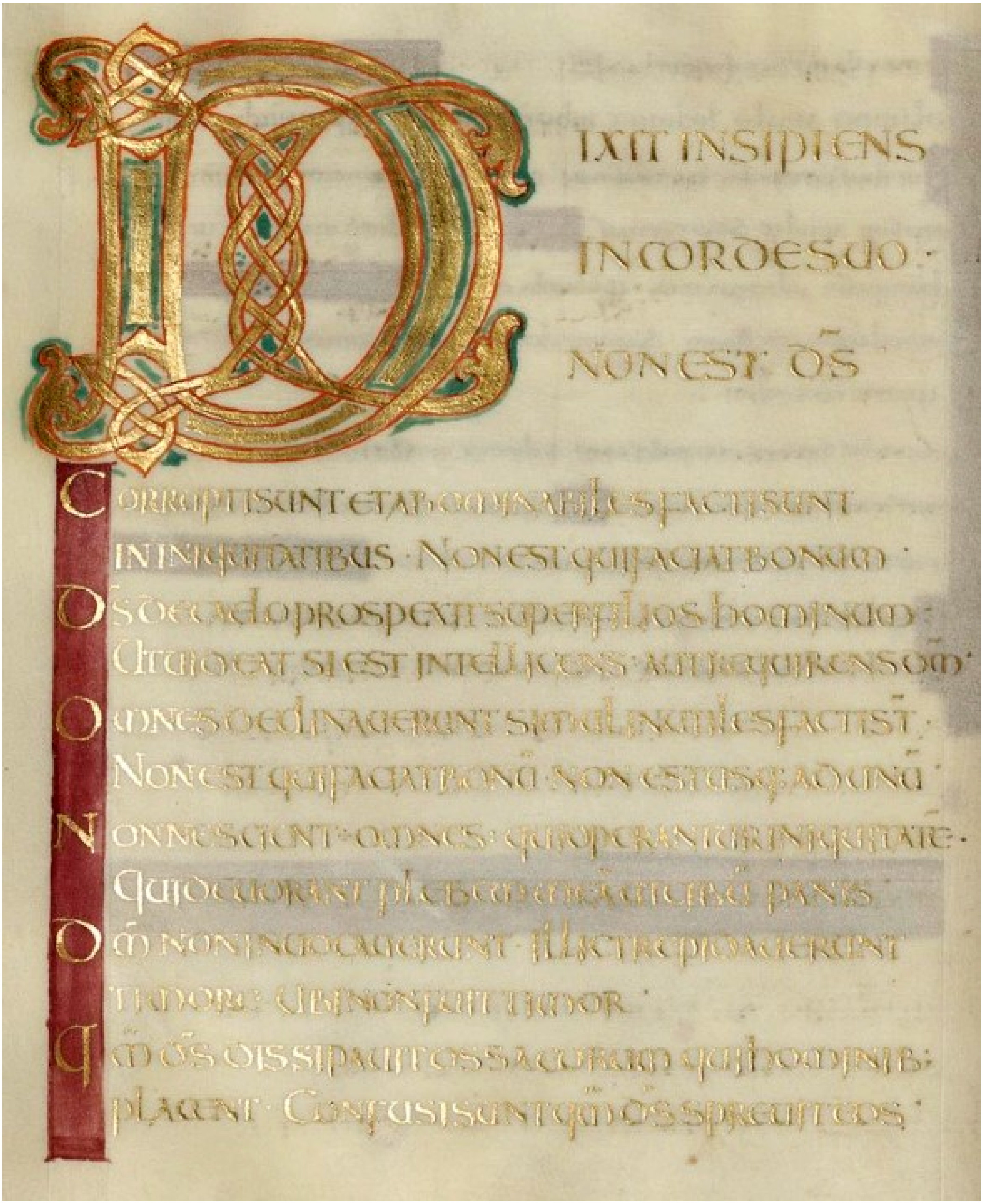

f.56v – Psaume 53.

QUIS DABIT EX SYON SALUTARE ISRAHEL · CUM CON
UERTERIT DS CAPTIUITATEM PLEBIS SUAE
EXULTABIT IACOB ET LAETABITUR ISRAHEL

LIIJ · IN F · IN CARMINIBUS INTELLECT DD · CU UENISSENT
ZYPHEI ET DIXISSENT SAUL · NNE DD ABSCDITE APUD NOS ·

DS IN NOMINE TUO SALUUM ME FAC
ET IN UIRTUTE TUA LIBERA ME
DS EXAUDI ORATIONEM MEAM · AURIBUS PERCIPE
UERBA ORIS MEI
QM ALIENI INSURREXERUNT ADUERSUM ME
ET FORTES QUAESIERUNT ANIMAM MEAM
NON PROPOSUERUNT DM ANTE CONSPECTUM SUUM
ECCE ENIM DS ADIUUAT ME · DNS SUSCEPTOR
ANIMAE MEAE
AUERTE MALA INIMICIS MEIS · IN UERITATE TUA
DISPERDE ILLOS
UOLUNTARIE SACRIFICABO TIBI · CONFITEBOR
NOMINI TUO DNE QM BONUM EST
QM EX OMNI TRIBULATIONE ERIPUISTI ME

f.56r

DOR̄N ... is pacis & dilectionis sit semper nobiscum. LECTIO
e perdideris me dne cum iniquitatibus meis neque
in finem irascaris reserues mala mea. V̄M iserere mei ds mise
rere mei quoniam in te confidit anima mea. Neque LECTIO
E xistimo quod non sint condignae passiones huius
temporis ad futuram gloriam quae reuelabitur in nobis.
R̄P aratum cor meum ds paratum cor meum cantabo &
psalmum dicam dno. V̄E xurge gloria mea exurge psalte
rium & cithara exurgam diluculo. Cantabo LECTIO
Q uaecumque scripta sunt ad nostram doctrinam scri
pta sunt ut per patientiam & consolationem scripturarum
spem habeamus. R̄A diutor meus tibi psallam quia
ds susceptor meus es ds meus misericordia mea. V̄E ripe
me de inimicis meis ds [illegible] & ab insurgentibus in me libera me [illegible]
LXVIII IN FINE PRO HIS QUI COMMUTABUNTUR

f.59v

f.70r – Psaume 69.

cum cantauero tibi · & anima mea quam redemisti dne ·

S ed & lingua mea meditabitur iustitiam tuam

tota die laudem tuam · & anima mea · LECT

F r̄s dš caritas est · & qui manet in caritate in dō manet

& dš in eo

R̄AD ihi autem adhaerere dō bonum est · ponere in dno

dō spem meam · VV t adnuntiem omnes

praedicationes tuas in portis filiae sion · ponere in dno dō

LXXX · IN F · PRO TORCULARIB · ASAPH ·

f.87v

f.88r – Psaume 81.

SECUNDUM MAGNITUDINEM BRACHII TUI
POSSIDE FILIOS MORTIFICATORUM
ET REDDE VICINIS NRIS SEPTUPLUM IN SINU EORUM
IMPROPERIUM IPSORUM QUOD EXPROBRAVERUNT
TIBI DNE
NOS AUTEM POPULUS TUUS ET OVES PASCUAE TUAE
CONFITEBIMUR TIBI IN SAECULUM
IN GENERATIONE ET GENERATIONEM
ANNUNTIABIMUS LAUDEM TUAM

LXXVIIII · IN FINEM PRO HIS QUI COMMUTABUNT
INTESTIMONIUM · ASAPH PSALMUS ·

QUI REGIS ISRAHEL INTENDE · QUI DEDUCIS
TAMQUAM OVES IOSEPH
QUI SEDES SUPER CHERUBIN MANIFESTARE ·
CORAM EFFRAIM · ET BENIAMIN ET MANASSE ·
EXCITA POTENTIAM TUAM · ET VENI UT SALVOS
FACIAS NOS
DS CONVERTE NOS · ET OSTENDE FACIEM TUAM
ET SALVI ERIMUS
DNE DS VIRTUTUM QUOUSQUE IRASCERIS ·

f.86r

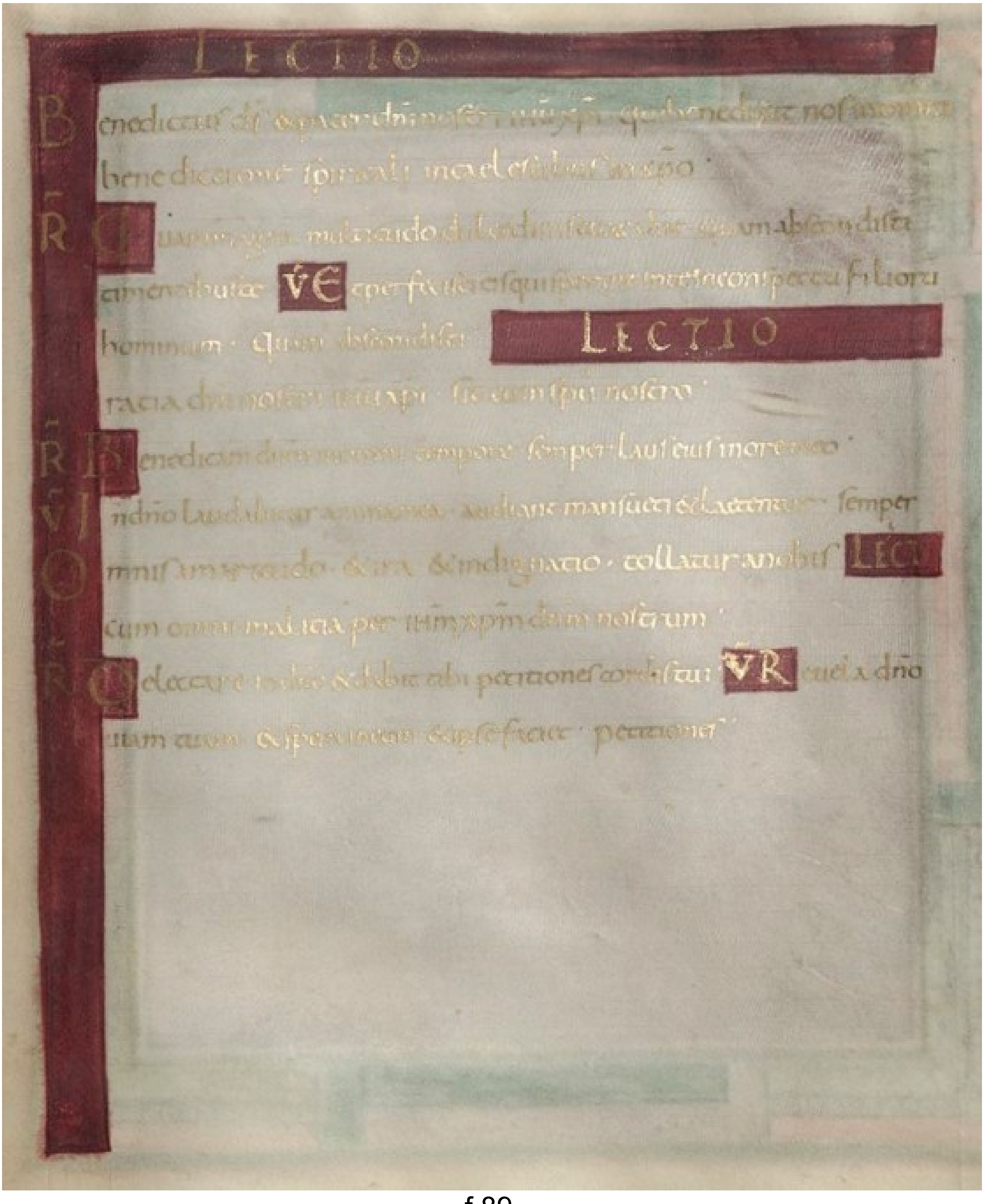
LECTIO
Benedictus deus et pater domini nostri iesu christi qui benedixit nos in omni
benedictione spiritali in caelestibus in christo.
R Quam magna multitudo dulcedinis tuae domine quam abscondisti
timentibus te. V E perfecisti eis qui sperant in te in conspectu filiorum
hominum. Quam abscondisti. LECTIO
Gratia domini nostri iesu christi sit cum spiritu nostro.
R Benedicam dominum in omni tempore semper laus eius in ore meo.
V In domino laudabitur anima mea audiant mansueti et laetentur semper
Omnis amaritudo et ira et indignatio tollatur a nobis LECTIO
cum omni malitia per iesum christum dominum nostrum.
R Delectare in domino et dabit tibi petitiones cordis tui. V R Revela domino
viam tuam et spera in eum et ipse faciet petitiones.

f.89

VL Et eripuisti animam meam · ex inferno inferiori · Quia
F ratres · Induite uos armatura di · ut possitis stare LEC
Aduersus insidias diaboli ·
RM isericordia tua dne magna est super me & liberasti
animam meam · ex inferno inferiori · VD s iniqui insurre
xerunt in me & fortes quaesierunt animam meam · & libe
F ratres non est nobis conluctatio aduersus carnem LEC
& sanguinem · Aduersus mundi rectores tenebrarum haru
contra spiritalia nequitiae in caelestibus ·
RF actus est mihi dns in refugium & ds meus in auxili
um spei meae · [illegible] liberet egre ·
& ds meus ·

XCVI · PSALMUS DAVID

f.103v

f.104r – Psaume 96.

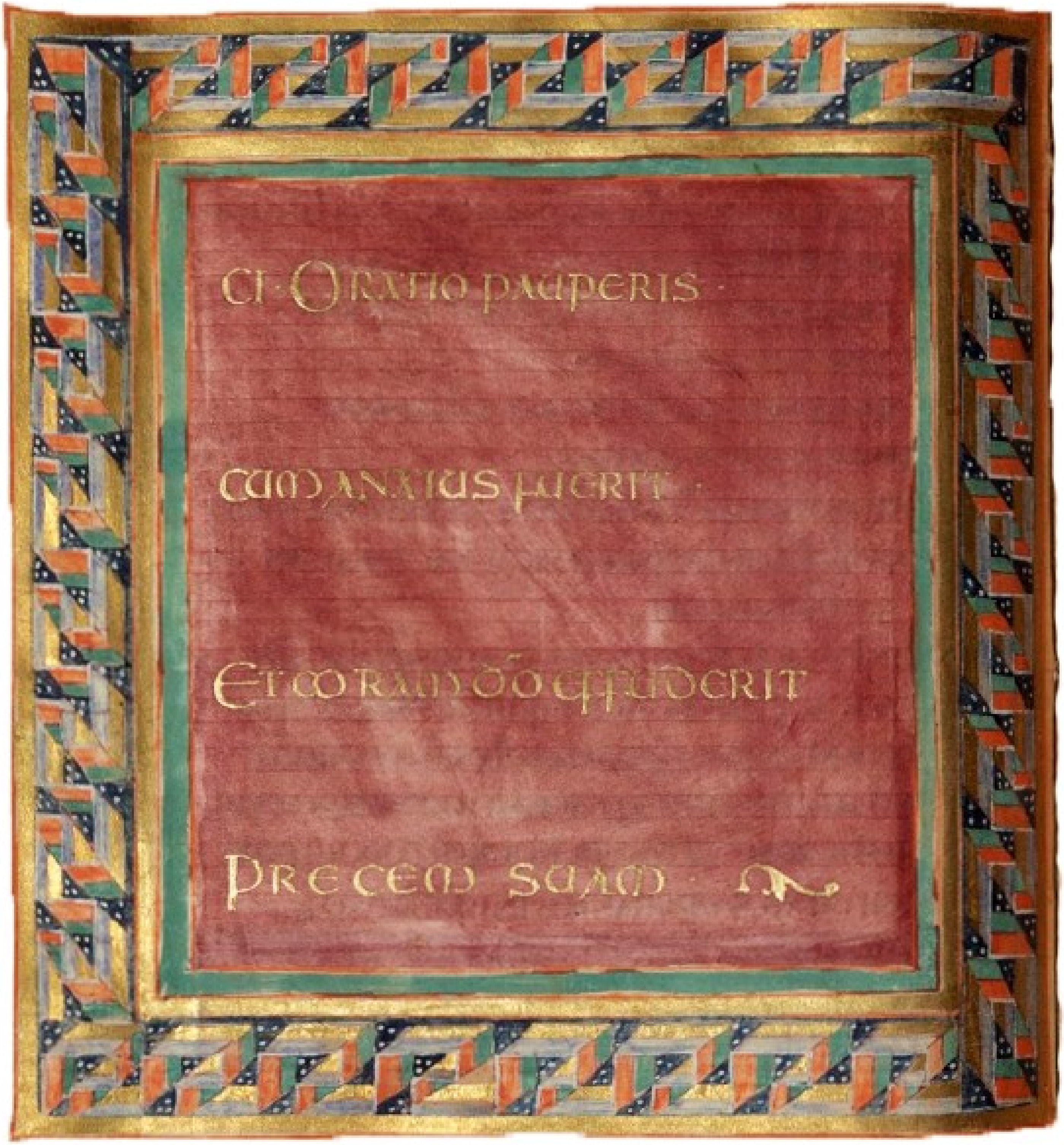
CI · ORATIO PAUPERIS ·
CUM ANXIUS FUERIT ·
ET CORAM DŌ EFFUDERIT
PRECEM SUAM ·

f.106v

f.107r – Psaume 102.

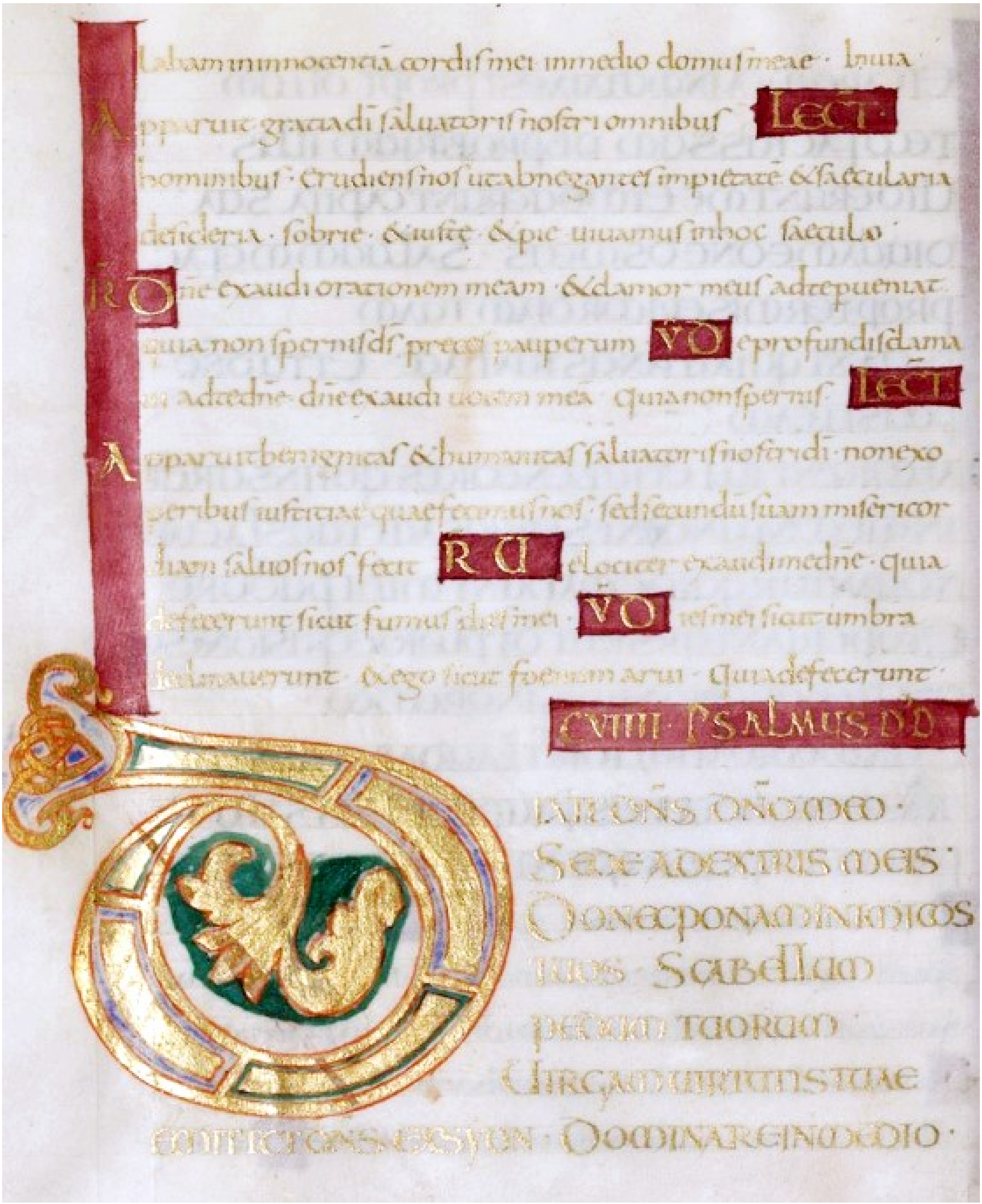

I lābam in innocentiā cordis mei in medio domus meae · In uia
A pparuit gratia dī saluatoris nostri omnibus LECT·
hominibus · erudiens nos ut abnegantes impietatē & saecularia
desideria · sobrie · & iustē & pie uiuamus in hoc saeculo ·
RD Dn̄e exaudi orationem meam · & clamor meus ad te perueniat
quia non spernis dī preces pauperum VD De profundis clama
ui ad te dn̄e · dn̄e exaudi uocem meā · quia non spernis LECT.
A pparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dī · non ex o
peribus iustitiae quae fecimus nos · sed secundū suam misericor
diam saluos nos fecit RD Velociter exaudi me dn̄e · quia
defecerunt sicut fumus dies mei VD Dies mei sicut umbra
declinauerunt · & ego sicut foenum arui · Quia defecerunt ·
CVIIII · PSALMUS DD
DIXIT DN̄S DN̄O MEO ·
SEDE A DEXTRIS MEIS ·
DONEC PONAM INIMICOS
TUOS · SCABELLUM
PEDUM TUORUM
UIRGAM UIRTUTIS TUAE
EMITTET DN̄S EX SYON · DOMINARE IN MEDIO ·

f.121v – Psaume 110.

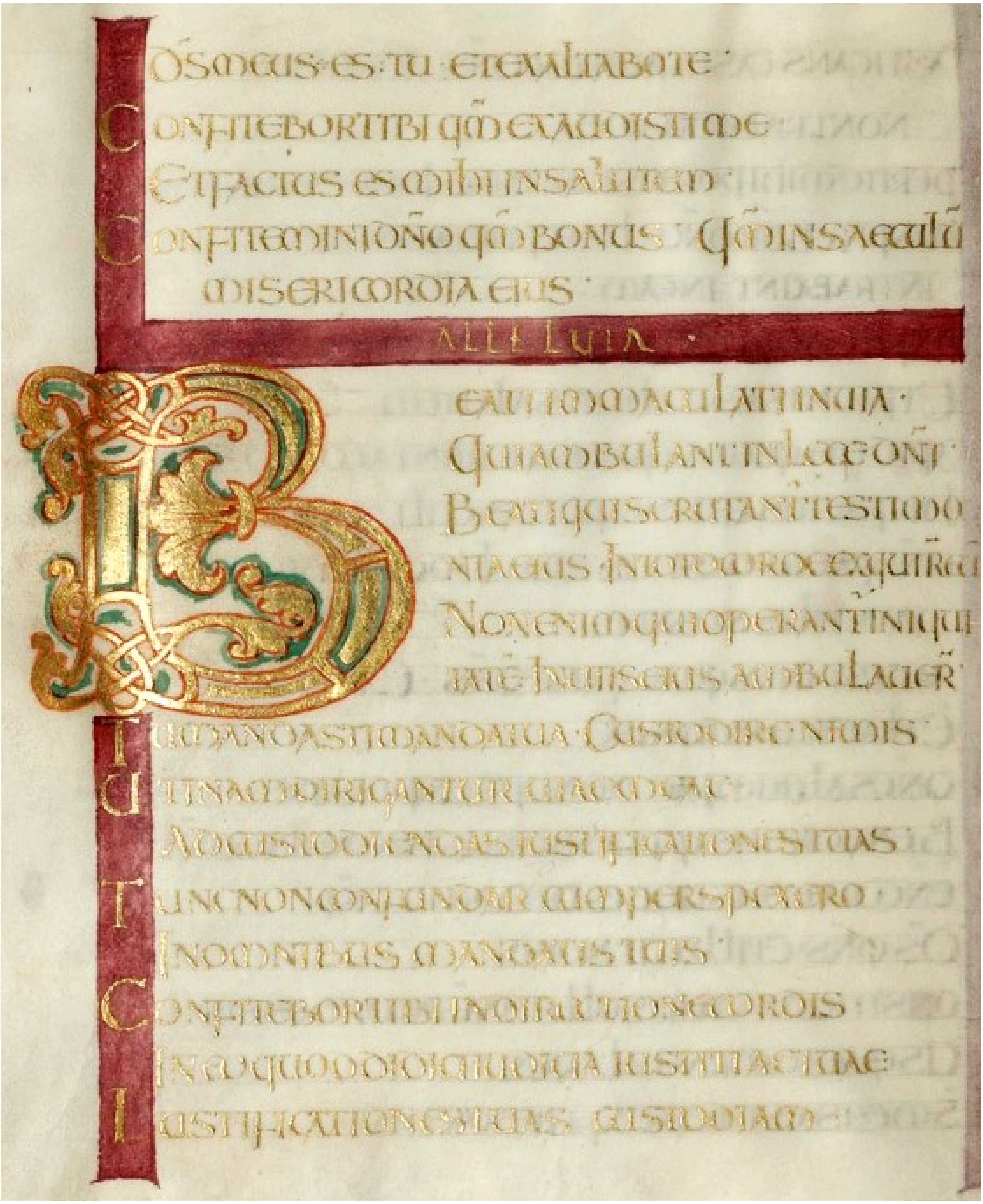

f.122v – Psaume 119.

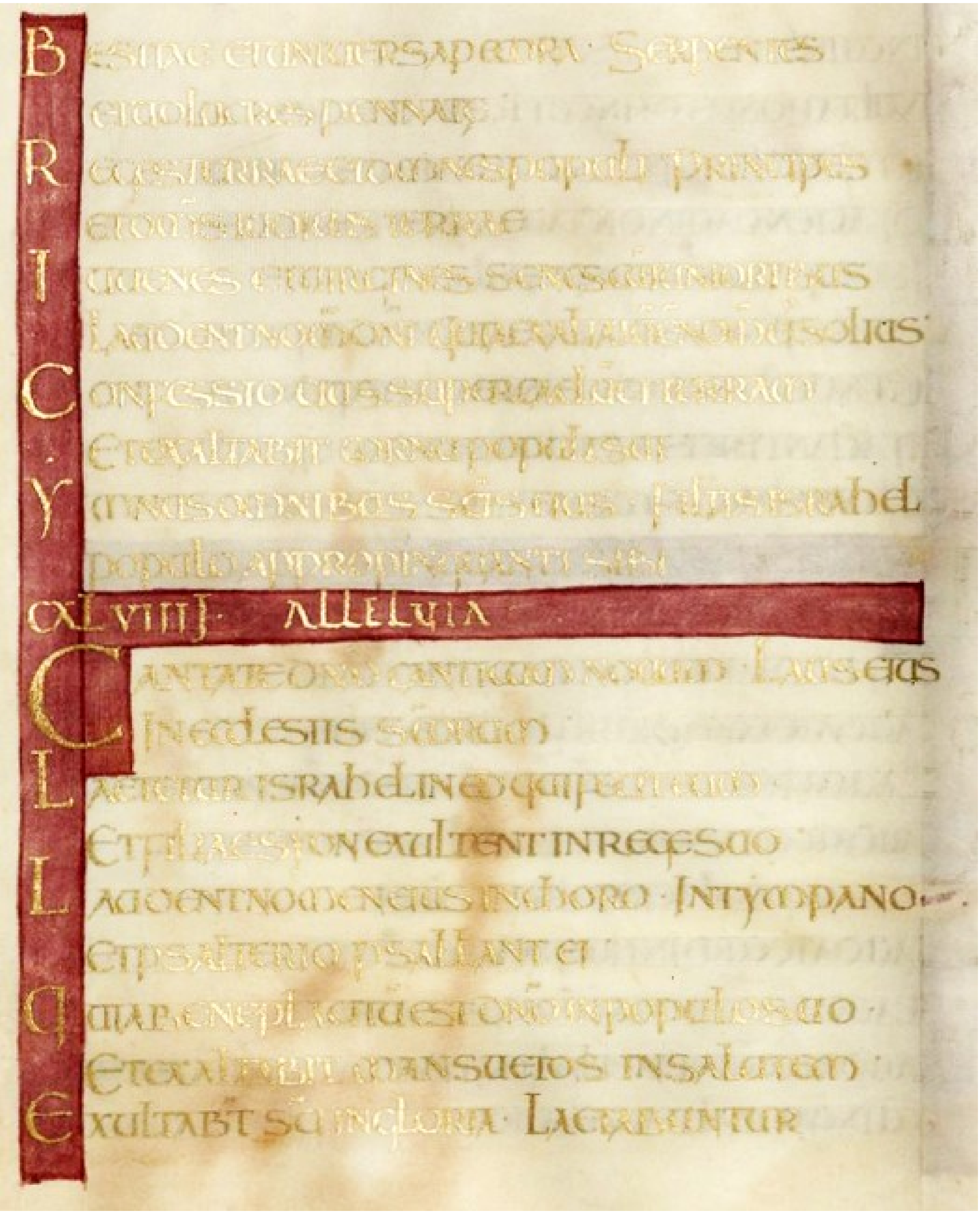

f.154r – Psaume 149.

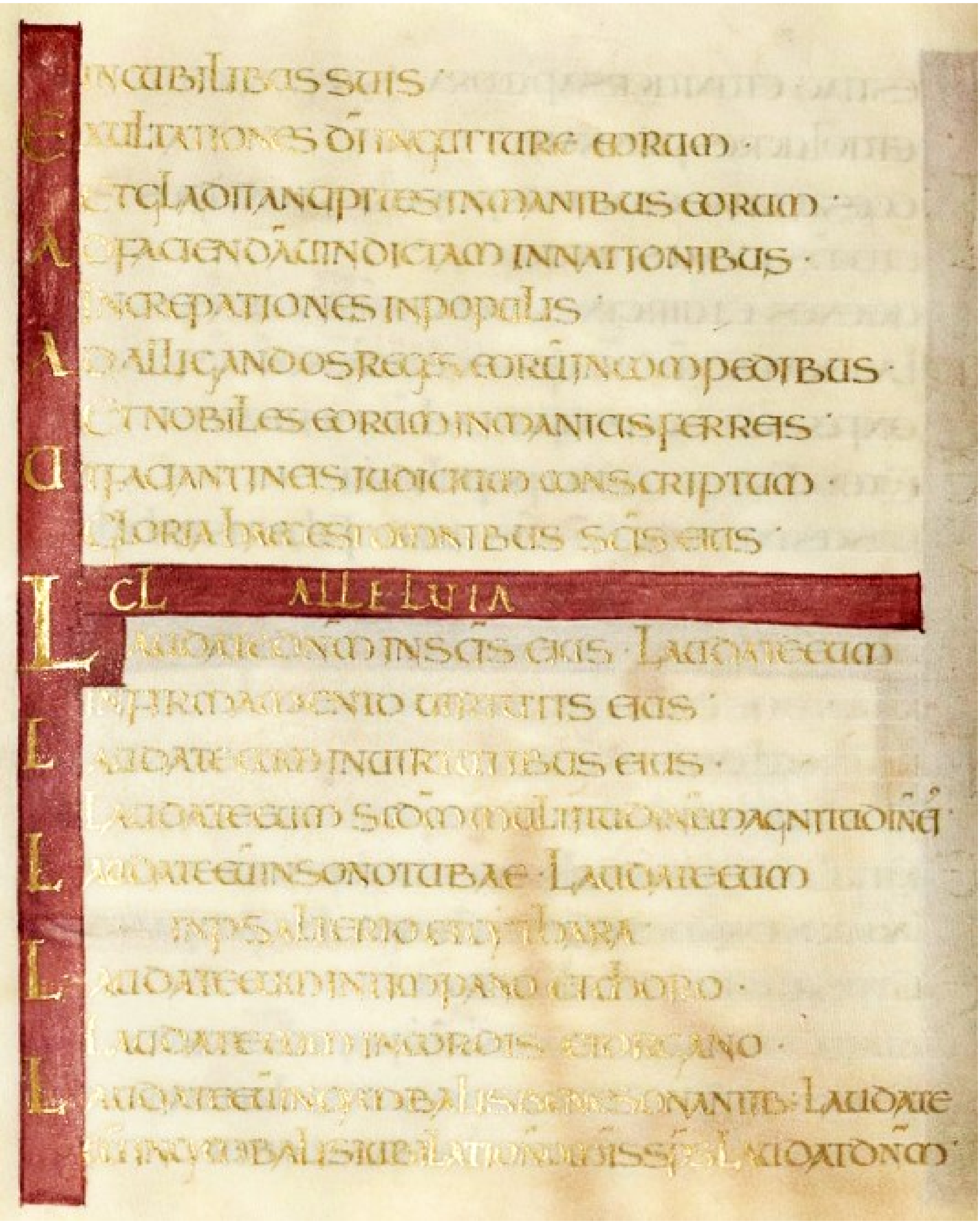

IN CUBILIBUS SUIS ·
EXULTATIONES DI IN GUTTURE EORUM ·
ET GLADII ANCIPITES IN MANIBUS EORUM ·
AD FACIENDĀ UINDICTAM IN NATIONIBUS ·
INCREPATIONES IN POPULIS ·
AD ALLIGANDOS REGES EORŪ IN COMPEDIBUS ·
ET NOBILES EORUM IN MANICIS FERREIS ·
UT FACIANT IN EIS IUDICIUM CONSCRIPTUM ·
GLORIA HAEC EST OMNIBUS SCIS EIUS ·
CL ALLELUIA
LAUDATE DNM IN SCIS EIUS · LAUDATE EUM
IN FIRMAMENTO UIRTUTIS EIUS ·
LAUDATE EUM IN UIRTUTIBUS EIUS ·
LAUDATE EUM SCDM MULTITUDINĒ MAGNITUDINIS ·
LAUDATE EŪ IN SONO TUBAE · LAUDATE EUM
IN PSALTERIO ET CYTHARA
LAUDATE EUM IN TYMPANO ET CHORO ·
LAUDATE EUM IN CORDIS ET ORGANO ·
LAUDATE EŪ IN CYMBALIS BENE SONANTIB; LAUDATE
EUM IN CYMBALIS IUBILATIONIS OMNIS SPS LAUDAT DNM ·

f.154v – Psaume 150 et dernier.

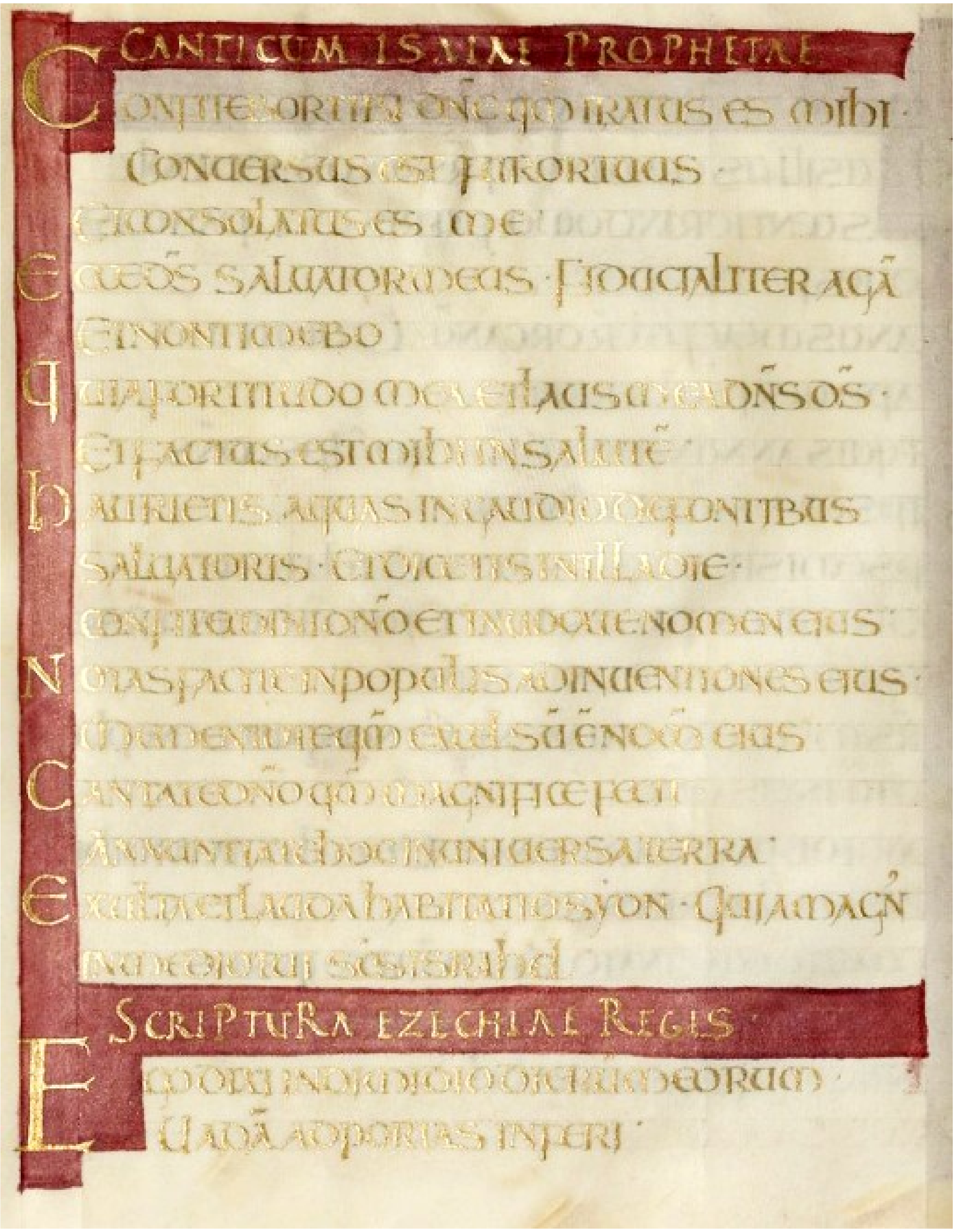
CANTICUM ISAIAE PROPHETAE
CONFITEBOR TIBI DNE QM IRATUS ES MIHI ·
CONVERSUS EST FUROR TUUS ·
ET CONSOLATUS ES ME ·
ECCE DS SALVATOR MEUS · FIDUCIALITER AGA
ET NON TIMEBO ·
QUIA FORTITUDO MEA ET LAUS MEA DNS DS ·
ET FACTUS EST MIHI IN SALUTE ·
HAURIETIS AQUAS IN GAUDIO DE FONTIBUS
SALVATORIS · ET DICETIS IN ILLA DIE ·
CONFITEMINI DNO ET INVOCATE NOMEN EIUS ·
NOTAS FACITE IN POPULIS ADINVENTIONES EIUS ·
MEMENTOTE QM EXCELSU EST NOMEN EIUS ·
CANTATE DNO QM MAGNIFICE FECIT ·
ADNUNTIATE HOC IN UNIVERSA TERRA ·
EXULTA ET LAUDA HABITATIO SYON · QUIA MAGN
IN MEDIO TUI SCS ISRAHEL ·
SCRIPTURA EZECHIAE REGIS ·
EGO DIXI IN DIMIDIO DIERUM MEORUM ·
VADA AD PORTAS INFERI ·

f.155v – Début des cantiques.

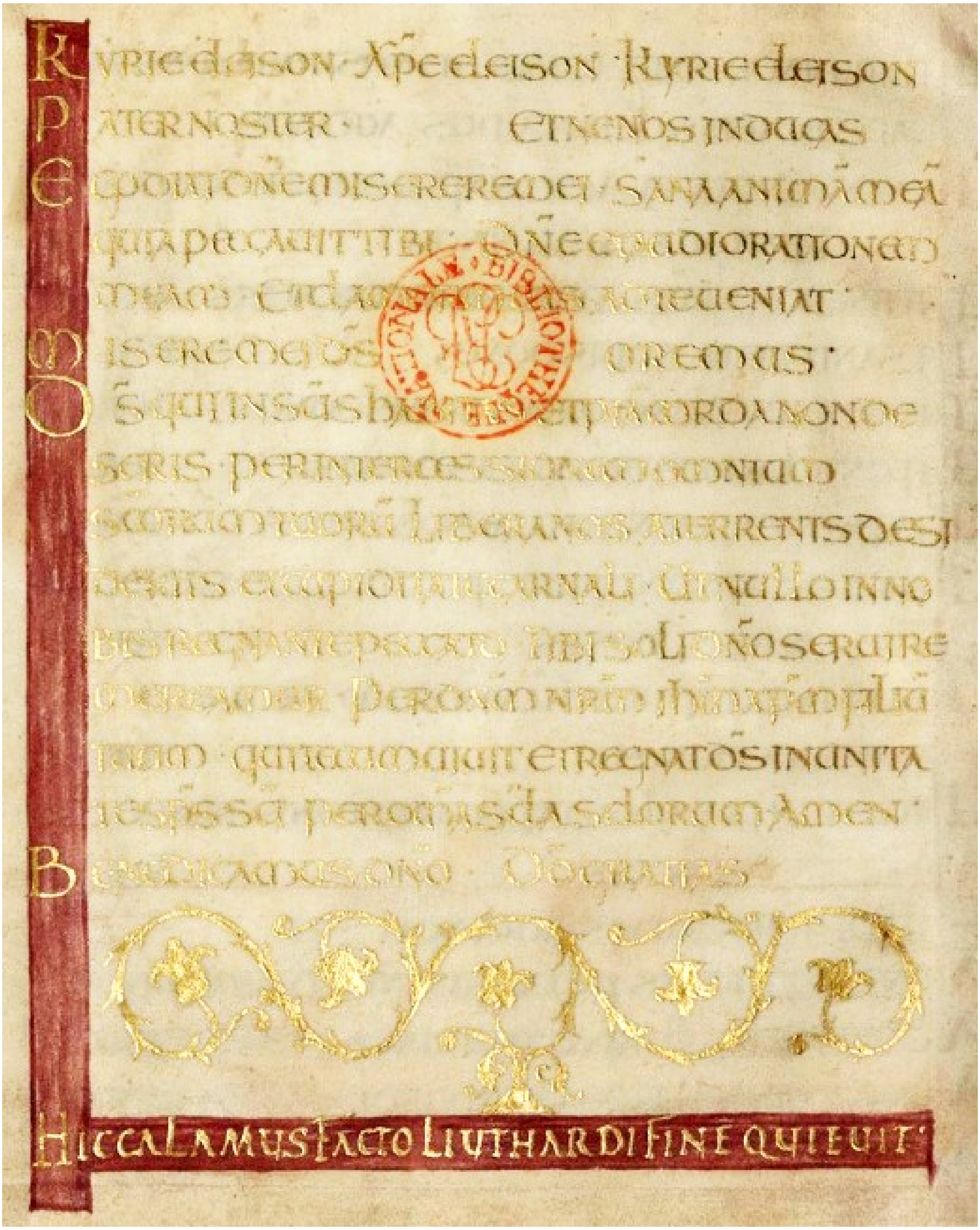

f.172v et dernier. En bandeau du bas de page,
signature du scribeLiuthard :
« Hic calamus facto Liuthardi fine quievi.»

Au verso, couverture arrière du manuscrit.